
УДК 047.31+811.161.2

ІСТОРІЯ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРНОЇ МОВИ: МИНУЛЕ Й СЬОГОДЕННЯ

**(пленум Наукової ради «Українська мова»,
29 жовтня 2009 р., м. Переяслав-Хмельницький)**

Кожна національна мова існує у двох різновидах — загальнона-родному й літературному, що тісно пов'язані між собою. Загальнона-родна мова охоплює всі слова й варіанти цих слів, специфічні словоформи, особливості вимови й наголошення, синтаксичні і фразеологічні конструкції, поширені на всіх теренах України. Літературна ж мова — це найвища форма загальнона-родної, художньо відшліфована майстрами слова, з властивими їй правилами на різних мовних рівнях. Як відомо, нова українська літературна мова сформувалася на народній основі, зокрема на базі середньонадніпрянських діалектів. Її початки датуємо кінцем XVIII ст. До цього часу в українському лінгвоконтинумі існували й інші літературні мови. У мовознавстві наукову проблематику, пов'язану з вивченням становлення літературної мови, заведено розглядати в такому підрозділі, як історія літературної мови, відповідно в українському мовознавстві — історія української літературної мови. Саме цій проблематиці був присвячений пленум Наукової ради «Українська мова», який відбувся 29 жовтня 2009 р. на базі Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди. У роботі пленуму взяли участь як члени бюро Наукової ради «Українська мова» (член-кореспондент НАН України В.В. Німчук — голова, кандидат філологічних наук С.О. Вербич — учений секретар, директор Інституту української мови НАН України, доктор філологічних наук, професор П.Ю. Гриценко, доктор філологічних наук, провідний науковий співробітник Інституту мовознавства ім. О. Потебні НАН України В.В. Жайворонок, доктор філологічних наук, провідний

© С.О. ВЕРБИЧ, 2010

науковий співробітник Інституту української мови НАН України Н.М. Сологуб), так і провідні науковці з різних навчальних закладів України: С.К. Богдан (кандидат філологічних наук, доцент кафедри стилістики і культури мови Волинського національного університету імені Лесі Українки), Н.І. Бойко (доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови Ніжинського державного педагогічного університету імені М.В. Гоголя), Г.М. Вокальчук (кандидат філологічних наук, доцент кафедри української філології Національного університету «Острозька академія»), Л.П. Гнатюк (кандидат філологічних наук, доцент кафедри історії української мови Київського національного університету імені Тараса Шевченка), В.В. Грещук (доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника), Б.О. Коваленко (кандидат філологічних наук, доцент кафедри української мови Кам'янець-Подільського національного університету імені І. Огієнка), В.І. Кононенко (доктор філологічних наук, професор кафедри української мови Прикарпатського національного університету імені В. Стефаника), Т.А. Космеда (доктор філологічних наук, професор Львівського державного університету внутрішніх справ), Л.Т. Масенко (доктор філологічних наук, завідувач кафедри української мови Національного університету «Києво-Могилянська академія»), В.М. Мойсієнко (доктор філологічних наук, директор Інституту філології Житомирського державного університету імені І. Франка), М.І. Навальна (кандидат філологічних наук, докторант Інституту української мови НАН України), Л.В. Струганець (доктор філологічних наук, завідувач кафедри методики викладання та культури мови Тернопільського національного педагогічного університету імені В. Гнатюка), Л.О. Ткач (доктор філологічних наук, професор кафедри сучасної української мови Чернівецького національного університету імені Ю. Федьковича), Н.А. Цимбал (кандидат філологічних наук, директор Інституту філології Уманського державного педагогічного університету імені П. Тичини), Т.В. Чубань (кандидат філологічних наук, завідувач кафедри української мови Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди).

Пленум відкрив проректор з наукової роботи Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди кандидат філософських наук, професор С.М. Рик. З вітальним словом до учасників пленуму звернулися директор Інституту української мови НАН України доктор філологічних наук, професор П.Ю. Гриценко, директор Інституту мови й літератури Переяслав-Хмельницького державного педагогічного університету імені Г.С. Сковороди кандидат філологічних наук Н.П. Смирнова, голова Наукової ради «Українська мова» член-кореспондент НАН України В.В. Німчук. У привітаннях основну увагу було звернуто на нагальну потребу видання нового систематичного дослідження «Історія української літературної мови» з огляду на те, що розпочату у 80-х рр. підготовку

5-томної Історії української літературної мови належно не було розгорнуто. З того часу з'явилося чимало праць українських дослідників з цієї проблеми, що відповідно підготувало надійне підґрунтя для осмислення пройденого шляху й видання нового курсу «Історія української літературної мови».

Після вступної частини відбулося заслуховування наукових доповідей, яких було заявлено 10.

У доповіді В.В. Німчука «**Об'єкт і структура курсу «Історія української літературної мови»**» основну увагу акцентовано на потребі розмежування понять «*історія української літературної мови*» й «*історія українських літературних мов*». Доповідач зазначив, що в цілісній історії української літературної мови слід виокремлювати такі складники: церковнослов'янська (старослов'янська) літературна мова й руська літературна мова (давньокиївський період); староукраїнська літературна мова з XIII–XIV ст. і далі. У цей період функціонували й інші літературні мови: старослов'янська, грецька, латинська, польська, російська. Цими мовами й творилася давньоукраїнська культура. Отже, основний об'єкт курсу «Історія української літературної мови» — історія власне української літературної мови в контексті інших літературних мов в історії України. Слід розуміти, що історія української літературної мови — це складна структура, у якій, крім зазначеної проблематики, мають знайти своє місце й історія мовного узусу, й історія мовної норми, й історія українського мовознавства, й історія окремих функціональних стилів.

У доповіді Л.Т. Масенко «**Становлення і стильовий розвиток української літературної мови в першій половині XIX ст.**» основну увагу звернуто на проблеми становлення літературної мови в підросійській Україні, осмислено, зокрема, найдраматичніший період в історії розвитку української літературної мови — XVIII ст., коли українське слово піддавалося численним заборонам на державному рівні. Крім цього, доповідачка зазначила, що в контексті українських літературномовних студій важливо дослідити мову письменників того періоду — Л. Боровиковського, Є. Гребінки, Г. Квітки-Основ'яненка та ін., у якій засвідчено багато росіянізмів, оскільки на той час власне український літературний стиль ще не сформувався.

У доповіді Л.О. Ткач «**Варіантність української літературної мови в кінці XIX — на початку XX ст.**» ішлося про зв'язок лексичного фонду західноукраїнського варіанта літературної мови кінця XIX — початку XX ст. із словником середньоукраїнського періоду. Дослідниця слушно вказує, що у визначенні лексичних особливостей того чи іншого варіанта літературної мови важливу роль відіграють словники староукраїнської мови. Загалом же для студій з історії української літературної мови не можна оминати увагою жодних текстів, у тому числі й епістолярних.

Доповідь Н.М. Сологуб «**Мова художньої літератури як компонент української літературної мови**» була присвячена актуальній

проблемі видання словників мови письменників, адже саме в художній мовотворчості формувалися зразки літературної мови. Доповідачка, зокрема, відзначила багатство мови низки українських письменників, як-от: І. Котляревського, Г. Квітки-Основ'яненка, Є. Гребінки, А. Свидницького, П. Мирного, І. Франка, М. Коцюбинського, Лесі Українки. Окремої уваги заслуговує художня література 30-х рр. ХХ ст., оскільки з літературного процесу того періоду було вилучено багато імен українських майстрів слова.

В.В. Грещук у доповіді «**Проблеми розвитку української мови в Галичині ХІХ ст.**» порушив актуальне в контексті тематики пленуму питання історії видавничої діяльності. Розвиваючи цю проблему, доповідач звернув увагу на те, що основу формування літературної мови в Галичині традиційно пов'язують із подвижницькою діяльністю «Руської трійці» (М. Шашкевич, І. Вагилевич, Я. Головацький), яка, проте, мала своє підґрунтя. Так, перші паростки національного пробудження українців Галичини зійшли в Перемишлі й пов'язані з постаттю І. Могильницького, який обстоював українську народну мову в офіційній сфері.

У доповіді «**Григорій Сковорода і українська літературна мова**» Л.П. Гнатюк охарактеризувала мову Г.С. Сковороди крізь призму рецепції українських дослідників — І. Огієнка, Ю. Шевельова та ін. Проаналізувала мову творів Г.С. Сковороди, аргументовано довівши її українську діалектну основу, незважаючи на наявність у ній елементів інших мов — російської, старослов'янської, латини.

У доповіді «**Тарас Шевченко і нова українська літературна мова**» В.В. Жайворонок слушно констатував величезну роль у розвитку української літературної мови живомовного струменя. Доповідач акцентував увагу на особливому значенні в становленні української літературної мови на народномовній основі Т.Г. Шевченка, який увів у мовнолітературну практику різноманітну абстрактну лексику, біблєїзми, історизми, екзотизми. Крім того, мовна діяльність Т.Г. Шевченка була орієнтована на широкого мовця, підпорядкована ідеї згуртування українського народу єдиною літературною мовою.

Л.В. Струганець у доповіді «**Історія української літературної мови крізь призму лексикографічних зрізів**» основну увагу звернула на такі важливі для становлення української літературної мови питання:

1) рівень української літературної мови того чи іншого періоду опосередковано відображають словники;

2) на основі окремих лексикографічних зрізів можна простежити динаміку лексичних норм.

Доповідачка також відзначила, що до найважливіших шляхів поповнення словникового складу мови загалом і української зокрема слід віднести: творення лексики на основі власних мовних ресурсів; запозичення; неологізацію. На її думку, кодифікація лексичної норми в словниках відстає від реального слововживання на кілька десятиліть.

Т.А. Космеда в доповіді «**Франкова інтерпретація комунікативної компетенції галицьких селян крізь призму сучасної лінгвістики**» проаналізувала Франкову інтерпретацію мовленнєвої компетенції галицьких селян, наголосивши на важливості впливу мовного середовища на формування дискурсу. Так, зокрема, на мовну практику народу найважливіший вплив здійснює мовна культура освіченої верстви. Однак простий люд не завжди розуміє справжню роль високої мовної культури. З цього приводу І. Франко зазначав, що, наприклад, галицькі селяни не сприймали способу мовлення освічених людей того часу, оскільки воно було для них чужим, штучним.

Г.М. Вокальчук у доповіді «**Індивідуально-авторська неологія як один із чинників історико-мовного процесу**» зацентрувала увагу на значній ролі в становленні української літературної мови індивідуальної авторської мовотворчості письменника. Зокрема, доповідь слушно зауважила, що словниковий склад української літературної мови поповнюється як загальномовними неологізмами, так й індивідуально-авторськими. На думку Г.М. Вокальчук, визначальною ознакою мовотворчості українських поетів ХХ ст. є конструювання неологізмів на основі усної народної творчості.

В обговоренні доповідей взяли участь В.І. Кононенко, В.В. Грещук, В.М. Мойсієнко, Н.М. Сологуб, Т.А. Космеда, П.Ю. Гриценко, Н.І. Бойко, Л.Т. Масенко, Л.О. Ткач, Л.П. Гнатюк, В.В. Жайворонок, В.В. Німчук.

Підбиваючи підсумки своєї роботи, пленум ухвалив:

1. Уважати створення академічної багатотомної історії української літературної мови одним із пріоритетних завдань українського мовознавства на найближчі роки.

2. Доручити розроблення концепції наукового проекту «Історія української літературної мови: від витоків до сьогодення» Інституті української мови НАН України із залученням провідних фахівців університетів України; концепцію і план Історії української літературної мови доцільно підготувати в I півріччі 2010 р., після чого в жовтні—листопаді 2010 р. обговорити на розширеному засіданні вченої ради Інституту української мови НАН України й бюро Відділення літератури, мови та мистецтвознавства НАН України.

3. Уважати доцільним підготувати Комплексну програму дослідження історії української мови, яка б охоплювала створення Історії української літературної мови, видання найважливіших пам'яток української мови, підготовку історичного словотвору української мови, лінгвістичних портретів окремих періодів в історії української мови, надавши цій програмі статус державної з відповідним цільовим фінансуванням. Для виконання програми передбачено залучення провідних фахівців університетів України.

4. Рекомендувати кафедрам української мови, історії української мови університетів України передбачити в планах наукової

роботи викладачів, аспірантів та студентів дослідження історії української мови, історії окремих стилів з пріоритетною увагою до історико-мовних процесів у різних регіонах українського мовно-культурного континууму; локальна писемність давніших періодів, пам'ятки писемності регіонів, мова преси, мовно-просвітницька діяльність та художня творчість вихідців з відповідних регіонів мають знайти докладний аналіз, неупереджену наукову оцінку в контексті загальноукраїнського розвитку української літературної мови.

5. Важливим складником зазначеної дослідницької програми має стати вивчення локальних традицій української літературної мови в минулому і сьогодні, з'ясування особливостей становлення і функціонування української літературної мови на українських етнічних землях поза сучасними кордонами України та в діаспорі; вивчення динаміки просторового континууму функціонування української літературної мови залишається невід'ємним компонентом вивчення історії мови.

6. На особливу увагу заслуговують трансформаційні процеси української літературної мови останніх десятиліть, зміни естетичних та стильових орієнтирів, зародження нових течій у художній мовотворчості; окрему проблему становить вплив електронних ЗМІ та Інтернету на сучасний літературний стандарт і мовну практику.

7. Доцільним є проведення щорічних семінарів, круглих столів з теоретичних проблем історії української літературної мови (предмет; завдання; методи дослідження; періодизація; термінологічні позначення ідіомів на різних часових зрізах; засади визначення ієрархії стилів; лакуни в дослідженні історії як цілісного процесу; ідеологічні нашарування в оцінках фактів, явищ і процесів в історії української літературної мови та ін.).

8. Доповіді та виступи на пленумі опублікувати окремим виданням.

Святослав Вербич (м. Київ)

Svjatoslav Verbych (Kyiv)

HISTORY OF THE UKRAINE LITERARY LANGUAGE: PAST AND TODAY
(plenary meeting of scientific council «Ukrainian language», 29 October 2009,
Perejaslav-Khmel'nytskyi)